

Radio Watykańskie wobec stosunków państwo–Kościół w PRL w latach 1957–1979

Niniejszy artykuł oparty jest na częściowych wynikach badań nad historią Sekcji Polskiej Radia Watykańskiego (SPRW), które prowadzę w ramach studiów doktoranckich. Celem artykułu jest opisanie relacji państwo–Kościół w PRL omawianych na antenie Radia Watykańskiego. Moim zamiarem było zbadanie, czy i w jaki sposób przedstawiano stosunki między Kościołem katolickim a władzami PRL, jaka była reakcja redakcji na pojawiające się konflikty między tymi podmiotami, czy i jak je komentowano. Chciałam także prześledzić bazę źródłową podawanych w Radiu informacji. Nieco uwagi poświęciłam inicjatywom SPRW wobec prób laicyzacji i ateizacji społeczeństwa polskiego przez reżim komunistyczny.

Działalność Radia Watykańskiego (RW) rozpoczęła się 12 lutego 1931 r. nadaniem orędzia *Omni Creature* Piusa XI. Siedem lat później zaczęła funkcjonować Sekcja Polska Radia Watykańskiego. Choć wiadomo, że kilka audycji w języku polskim nadano do Polski już między 1931 a 1938 r.¹, to za datę początku funkcjonowania SPRW uważa się 24 listopada 1938 r., kiedy to skierowano pierwszą regularną audycję radiową do kraju². Sekcja Polska Radia Watykańskiego informowała przede wszystkim o działalności papieża, Stolicy Apostolskiej i Kościoła na świecie, co stanowiło główny zrąb audycji przez cały okres omawiany w artykule. Podejmowała również sprawy polskie, dostarczając niezależnych informacji do kraju. Jak zauważa o. Ludwik Grzebień, w czasie wojny Radio Watykańskie miało odegrać szczególną rolę, kiedy okupowany kraj został odcięty od rzetelnych informacji z Kościoła i świata³. Sprawy polskie w audycjach SPRW zajmowały dużo miejsca. Informowano o sytuacji katolickiej Polski i jej Kościoła, a także starano się nieść otuchę i nadzieję Polakom⁴. Po wojnie w audycjach SPRW omawiano wszystkie ważniejsze sprawy dotyczące Kościoła katolickiego w Polsce oraz wydarzenia z okresów przełomów politycznych. Natomiast momentem przełomowym w działalności SPRW był wyjątkowy pontyfikat Jana Pawła II. Przed SPRW stanęły nowe zadania, jak obsługa medialna licznych podróży zagranicznych papieża czy transmisja od 1979 r. mszy św. w języku polskim.

¹ L. Grzebień, *Złoty jubileusz Sekcji Polskiej Radia Watykańskiego. Pogadanki radiowe*, Rzym 1988, s. 4; zob. o. J. Polak, *Głos papieża po polsku*, rozmawiał Włodzimierz Rędzioch, „Niedziela” 2008, nr 51.

² Nie zachowały się skrypty z lat 1938–1939, brak informacji, co było przedmiotem audycji. L. Grzebień, *Złoty jubileusz Sekcji...*, s. 4.; L. Grzebień, *Sekcja Polska Radia Watykańskiego. Złoty jubileusz 1938–1988*, Rzym 1990, s. 52.

³ L. Grzebień, *Sekcja Polska Radia Watykańskiego...*, s. 53.

⁴ *Ibidem*, s. 56.

W latach 1938–1991 kierownikami SPRW byli jezuici: o. Feliks Lason (1938–1951), o. Józef Warszawski (1951–1957), o. Józef Chechelski (1957–1967), o. Tomasz Rostworowski (1967–1973), o. Stefan Filipowicz (1973–1980), o. Florian Pełka (1980–1991)⁵.

Podstawę źródłową niniejszych rozważań stanowią oryginalne skrypty audycji radiowych wytworzone w Sekcji Polskiej Radia Watykańskiego, a przechowywane w zbiorach Oddziałowego Archiwum IPN w Krakowie. Scenariusze, skrypty audycji są fragmentem obszernego zbioru materiałów dotyczącego polskojęzycznej redakcji Radia Watykańskiego, który obejmuje lata 1940–1996. Zbiór ten został przekazany przez SPRW – z powodu braku warunków do jego przechowywania i udostępniania – Bibliotece Naukowej Księży Jezuitów. Z tych samych powodów Dyrektor Biblioteki Andrzej Paweł Bieś, po konsultacjach z dyrekcją Sekcji, podjął decyzję o przekazaniu całości zbioru do IPN⁶.

Zakres czasowy niniejszego artykułu obejmuje lata 1957–1979, ale rozważania odnoszą się zarówno do wydarzeń poprzedzających ten okres, jak do tych z lat późniejszych. Skupiłam się na latach rządów Władysława Gomułki i Edwarda Gierka, od popaździernikowej odwilży do pierwszej wizyty Jana Pawła II w Polsce. Z jednej strony zelżał wówczas terror stalinowski, zapanowała „mała stabilizacja”. Z drugiej – nie było szans na większe zmiany międzynarodowe ani możliwości podejmowania zbyt aktywnych działań antyreżimowych. Konspekty audycji sprzed 1956 r. zachowały się tylko wybiórczo. Dla lat osiemdziesiątych zaś są tak obszerne, że ich analiza zdominowałaby narrację.

Jednym z najczęściej podejmowanych polskich problemów na falach Radia Watykańskiego były stosunki między Kościołem katolickim a władzami państwowymi w kraju. Należy jednak zaznaczyć, że audycje dotyczące stosunków państwowo–kościelnych stanowiły niewielki odsetek wszystkich audycji ogółem. Jak zauważył Ludwik Grzebień, Radio Watykańskie „podlegało normom wyznaczonym przez Stolicę Apostolską i jego głównym zadaniem była informacja świata katolickiego o jej działalności. Inne sprawy, aczkolwiek ważne, były celem drugorzędnym”⁷.

Skrypty audycji z początku lat pięćdziesiątych dotyczące stosunków państwo–Kościół nie zawierają pełnej treści. W scenariuszach można znaleźć najczęściej tytuł prasowy i ewentualnie początek i koniec cytatu. Z ogólnych treści wynika, że w początkach lat pięćdziesiątych w rozgłośni podejmowano następujące tematy: porozumienie rządu i episkopatu, układ graniczny z NRD z 1950 r., kwestia Ziem Zachodnich (podkreślanie ich polskości, organizacja władz kościelnych), konstytucja PRL z 1952 r., proces kurii krakowskiej, dekret o obsadzaniu stanowisk kościelnych z 1953 r., aresztowanie prymasa Polski, problem antykościelnej propagandy wobec episkopatu Polski i prymasa Stefana Wyszyńskiego. W audycjach tych opierano się na komentarzach prasy zachodniej, emigracyjnej oraz polskiej. Wśród licznych tytułów najczęściej pojawiały się czasopisma: „L'Osservatore Romano”, „L'Avvenire d'Italia”, „La Croix”, „Il Tempo”, „Narodowiec”⁸,

⁵ *Ibidem*, s. 287; <http://pl.radiovaticana.va/o-nas> (dostęp: 26 IV 2017).

⁶ Relacja Andrzeja Pawła Biesia z 26 IV 2017.

⁷ L. Grzebień, *Sekcja Polska Radia Watykańskiego...*, s. 165.

⁸ „Narodowiec” – czasopismo istniejące w latach 1909–1989; najważniejsze pismo codzienne polonii francuskiej po 1945 r., przejawiające nieprzychylny stosunek do rzeczywistości PRL, sympatyzujące ze środowiskiem Stanisława Mikołajczyka (*Media. Leksykon PWN*, red. E. Banaszkiewicz-Zygmunt, Warszawa 2000, s. 132).

„Gazeta Niedzielną”⁹, „Kultura”¹⁰, „Ostatnie Wiadomości”¹¹, „Tygodnik Katolicki”¹², „Myśl Polska”¹³, „Dziś i Jutro”, „Tygodnik Powszechny”, „Słowo Polskie” oraz agencje prasowe, m.in. Inther-Catholic Press Agency Inc.¹⁴. Z opracowania o Ludwiku Grzebień-
nia wiadomo, że w 1954 r. w kilku audycjach przypominano o stanowisku episkopatu z memoriału *Non possumus*, wystosowanego do Rady Ministrów 8 maja 1953 r., oraz o rocznicy aresztowania prymasa¹⁵. W styczniu 1956 r. SPRW odczytała list Piusa XII do internowanego prymasa, a w listopadzie i grudniu 1956 r. informowała słuchaczy o sytuacji w Polsce, uwolnieniu kardynała Wyszyńskiego oraz jego planach programu odnowy religijnej narodu przed nadchodzącym milenium chrześcijaństwa w Polsce¹⁶. W zachowanych skryptach z pierwszej połowy 1955 r. trudno znaleźć audycje poświęcone stosunkom państwo–Kościół, a sprawy polskie koncentrowały się m.in. na omówieniu ważniejszych świąt (np. 3 maja, 26 sierpnia) i sylwetkach polskich świętych (Andrzej Bobola, Stanisław Kostka). O działaniach przeciw Kościołowi informowano rzadko. Na przykład w dzienniku radiowym z 17 kwietnia 1955 r. mówiono o wydaniu nowej anty-religijnej książki Andrzeja Nowickiego *Podróż w świat średniowiecznych cudów*¹⁷, którą redakcja nazwała „wstrętnym paszkwilem na Kościół katolicki”, podkreśliła wyjątkowo duży nakład książki i przestrzegła słuchaczy przed jej autorem, który celowo przekręcał fakty historyczne, dostosowując je do ideologii komunistycznej¹⁸.

Od końca lat pięćdziesiątych dowiadujemy się dużo więcej o stosunku redakcji SPRW do wydarzeń w kraju. Przedstawiano je na podstawie doniesień prasowych. Najczęściej artykuły streszczano bądź omawiano, nie stroniąc od komentarzy. Zda-

⁹ „Gazeta Niedzielną” – emigracyjne czasopismo katolickie ukazujące się w Londynie od 1949 r., wydawcą był Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas” (*Media. Leksykon PWN...*, s. 69).

¹⁰ „Kultura” – najlepszy emigracyjny miesięcznik polityczno-kulturalny, wychodzący od 1948 r. w Paryżu, współpracujący z najlepszymi autorami emigracji (*Media. Leksykon PWN...*, s. 101–102, 163).

¹¹ „Ostatnie Wiadomości” – emigracyjny tygodnik ukazujący się w latach 1944–1973 w Mannheim w zachodnich Niemczech. Zajmował się polską kulturą, historią i myślą polityczną, informował o wydarzeniach z życia emigracji i kraju. Jego zasięg nie wykraczał poza opiniotwórcze środowiska polskie w Niemczech. Za czasów redaktora Wacława Pańczaka „Ostatnie Wiadomości” były jednym z ciekawszych powojennych pism ukazujących się w zachodniej Europie, porównywane nawet do paryskiej „Kultury” i londyńskich „Wiadomości” (*Media. Leksykon PWN...*, s. 144; R. Habielski, *Polityczna historia mediów w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2009, s. 356, 358).

¹² „Tygodnik Katolicki” – czasopismo Polonii australijskiej, wychodziło w Melbourne od 1949 r., od roku 1965 ukazywało się pod nazwą „Tygodnik Polski”, początkowo o charakterze katolickim i popularnym, później przyjęło profil polityczno-kulturalny (*Media. Leksykon PWN...*, s. 238).

¹³ „Myśl Polska” – emigracyjne czasopismo polityczno-kulturalne wychodzące w Londynie od 1941 r., organ emigracyjny Stronnictwa Narodowego, w opozycji do rządu RP na uchodźstwie (*Media. Leksykon PWN...*, s. 129).

¹⁴ Biuletyn wydawany w Nowym Jorku po polsku, redagowany przez Jana Druckiego-Lubeckiego. Jak pisał Jan Nowak-Jeziorański, oprócz cudzoziemców przybyłych z kraju, biuletyn IC był głównym źródłem wiadomości nadawanych w Radiu Wolna Europa. Sekcja Polska Radia Watykańskiego również często korzystała z informacji agencji Inter-Catholic (J. Nowak-Jeziorański, *Wojna w eterze*, Kraków 2005, s. 200).

¹⁵ L. Grzebień, *Sekcja Polska Radia Watykańskiego...*, s. 100.

¹⁶ *Ibidem*, s. 108.

¹⁷ A. Nowicki, *Podróż w świat średniowiecznych cudów*, Warszawa 1954. W audycji podano nieco inny tytuł: *Podróż do świata cudów średniowiecznych* (AIPN Kr, Archiwum Sekcji Polskiej Radia Watykańskiego (dalej ASPRW), 165/8, Audycja z 17 IV 1955, b.p.).

¹⁸ *Ibidem*.

rzało się, że teksty prasowe były jedynie punktem wyjścia do dyskusowania danego problemu. Redakcja nie kryła swojej oceny prezentowanych zjawisk i wydarzeń. Jednakże zdarzały się przeglądy prasowe, w których ocenę przytaczanych tekstów pozostawiano słuchaczowi.

Gdy na przykład w połowie 1957 r. władze zlikwidowały tygodnik „Po Prostu”¹⁹, symbol październikowych przemian, skupiający najzdolniejszych publicystów, angażujących się na rzecz reform ustrojowych²⁰, fakt ten omówiono w audycjach z 20 i 29 października. Wskazywano na powody zamknięcia „Po Prostu”: poczucie zagrożenia pozycji przez partię oraz krytyka tygodnika przez prasę radziecką²¹. Podkreślano, że wydarzenie to odbiło się szerokim echem w społeczeństwie z uwagi na pozycję, którą zajmował ten popularny tygodnik. Tworzący pismo młodzi komuniści „wzięli październikowe zapowiedzi demokratyzacji na serio i o nią zaczęli walczyć”²². Przy okazji redakcja skrytykowała władze, które stojąc na straży ustroju zwanego demokracją ludową i jednocześnie zakazując odwoływania się do opinii publicznej, nie mogły nazywać „rządów polskich demokracją, a Polski Rzeczpospolitą Ludową”²³. Redakcja przewidywała, że uderzenie „w lewicę społeczną, dążącą do dalszych reform” spowoduje rozdzźwięk między aparatem partyjnym a młodymi komunistami spod znaku „Po Prostu” oraz spadek zaufania do sekretarza Partii²⁴.

W 1959 r. po III zjeździe PZPR nastąpił w PRL ostry atak na Kościół, przypominający politykę z czasów stalinowskich. Dążono do zmniejszenia swobód Kościoła, a jego działalność starano się ograniczyć wyłącznie do sprawowania kultu. Wprowadzono obostrzenia w nauczaniu religii, usuwano emblematy religijne z przestrzeni publicznej, zamykano seminaria duchowne, powoływano alumnów do wojska, nie udzielano zezwoleń na budowę świątyń czy choćby kapliczek przydrożnych, wprowadzono nowe przepisy podatkowe. Szykanowano też księży, a nawet ich aresztowano²⁵. Stało się tak np. w przypadku ks. Franciszka Blachnickiego²⁶ i o. Mariana Pirożyńskiego. Ten ostatni został ponownie aresztowany w 1958 r. (wcześniej w 1953 r.) i skazany w 1959 r. za nielegalne wydawanie pisma dla kapłanów „Homo Dei” oraz kupowanie papieru i przekupywanie urzędników państwowych w celu jego nabycia²⁷. W audycji z 31 stycznia 1959 r. Radio Watykańskie przybliżyło słuchaczom refleksje prasy zagranicznej na temat procesu o. Pirożyńskiego. Zachodnia opinia publiczna z niedowierzaniem odnosiła się do informacji korespondentów o skrepowaniu wolności słowa za żelazną kurtyną.

¹⁹ Zob. D. Rafalska, *Między marzeniami a rzeczywistością. Tygodnik „Po prostu” wobec głównych problemów społecznych i politycznych Polski w latach 1955–1957*, Warszawa 2008, s. 209–220.

²⁰ P. Kądziela, *Kościół a państwo w Polsce 1945–1965*, Wrocław 1990, s. 71.

²¹ AIPN Kr, ASPRW, 165/10, Audycja z 20 X 1957 r., b.p.

²² *Ibidem*.

²³ AIPN Kr, ASPRW, 165/10, Audycja z 29 X 1957 r., b.p.

²⁴ AIPN Kr, ASPRW, 165/10, Audycja z 20 X 1957 r., b.p.

²⁵ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 185–218.

²⁶ Założyciel Ruchu Światło–Życie, a także Centralnej Krucjaty Wstrzemięźliwości w Katowicach i jej organu dwutygodnika „Niepokalana Zwycięza”, które zlikwidowano, a czasopismo zarekwirowano. Ks. Blachnicki za swą działalność trafił do więzienia (zob.: J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego...*, s. 193).

²⁷ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006, s.141; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego...*, s. 193.

Redakcja przekazała, że opinia publiczna Zachodu uważała za „nieprawdopodobne, by w 20 wieku, wieku rozwoju, postępu, opanowywania w niebywałym stopniu natury i przestrzeni międzyplanetarnej, w wieku, w którym najprymitywniejsze narody dochodzą do szybkiego uświadomienia swych praw ludzkich i zdobywają stopniowo swą wolność, by w tym wieku i to niemal w sercu Europy mogło znaleźć się miejsce na taką ciemnotę i wynikającą z niej ciasnotę, by za kupienie papieru do druku, za wydrukowanie większego nakładu jakiegos czasopisma [...] można było znaleźć się na ławie oskarżonych”. Dopiero proces o. Pirożyńskiego, nagłaśniany przez media reżimowe, nakreślił rzeczywisty obraz wolności słowa i religii²⁸.

W kolejnych latach Radio Watykańskie nieraz przybliżało słuchaczom prawdziwy stan rzekomej wolności religijnej w Polsce. W sierpniu 1961 r. redakcja rozgłosiła podał informację za katolickim serwisem informacyjnym amerykańskiej NCWC (National Catholic Welfare Conference News Service) o wydanym przez Urząd ds. Wyznań zakazie prowadzenia wykładów na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim dla czterech profesorów, w tym dla kanclerza uczelni biskupa lubelskiego Piotra Kałwy. Nie zdziwiło to redakcji, która podkreśliła, że nie był to pierwszy taki krok władz komunistycznych, gdyż podobne zarządzenia zdarzały się w poprzednich latach. Druga informacja za agencją Inther-Catholic dotyczyła wprowadzenia zakazu kultu poza Kościołem i ograniczania budowy nowych świątyń. Według redakcji, ta wiadomość „jeszcze lepiej naświetla rzekomą wolność religijną w Polsce, co do której propaganda rządowa coraz mniej może wskórać w opinii wolnych ludów, bo nawet ta minimalna wolność religijna, jaką stanowi wolność kultu, jest często przez rząd naruszana”²⁹.

Polityka ograniczania wpływów Kościoła dotknęła także szkolnictwa. W lipcu 1961 r. na mocy ustawy o świeckim charakterze szkół usunięto z nich religię³⁰. Kościół był zmuszony przenieść nauczanie do punktów katechetycznych³¹. Pod koniec sierpnia 1961 r. Radio Watykańskie na podstawie artykułu z „L'Osservatore Romano” nadało fragmenty sierpniowego kazania kardynała Wyszyńskiego na Jasnej Górze, w którym prymas odniósł się do nowych zasad nauczania. Kardynał nazwał to „zamachem na jurysdykcję kościelną” i „wielkim zagrożeniem, jakie zawisło nad działalnością kapłanów”³². Redakcja podsumowała, że fragmenty kazania dają obraz trosk polskiego Kościoła. Według niej, tylko jedność duchowieństwa i wiernych „może się przeciwstawić gwałtowi nielicznej garstki wrogów, którzy ufni w zewnętrzną pomoc przypuszczają, że mogą kuć w kajdany dusze, jak okuwali ciała tylu dobrych synów Polski”³³. We wrześniu papieska rozgłoszła informowała o tym, że „komunistyczny reżym warszawski [...] przypisuje sobie prawo reglamentacji nauki religii nawet w Kościołach i w budynkach kościelnych”³⁴. Podano, że program nauczania miał podlegać zatwierdzeniu i kontroli przez rząd. Redakcja przewidywała, że kontrolowanie nauczania religii przez władze

²⁸ AIPN Kr, ASPRW, 165/13, Audycja z 31 I 1959 r., b.p.

²⁹ AIPN Kr, ASPRW, 165/18, Audycja z 21 VIII 1961 r., s. 5.

³⁰ A.L. Sowa, *Od Drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945–2001)*, cz. 2, Kraków 2001, s. 185.

³¹ A. Dziurok i in., *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989*, Warszawa 2014, s. 324.

³² AIPN Kr, ASPRW, 165/18, Audycja z 29 VIII 1961 r., s. 1–2.

³³ *Ibidem*, s. 2.

³⁴ AIPN Kr, ASPRW, 165/18, Audycja z 19 IX 1961 r., s. 2.

jest przygotowaniem do „nowych ingerencji i nowego pogwałcenia najbardziej podstawowych praw człowieka”³⁵. Wprowadzone zarządzenia uznano za przejaw nowego „jursydycjonalizmu komunistycznego”, który jest „najpoważniejszy ze wszystkich, jakie miały miejsce w Polsce” i miał prowadzić do zniszczenia wiary katolickiej. Redakcja oceniła, że władze nie doprowadziły do takiego stanu nawet w „okresach najbardziej ostrego prześladowania stalinowskiego”³⁶.

Istotnym polem konfliktu między rządem a Kościołem była sprawa budownictwa sakralnego, którą często poruszano na falach papieskiej rozgłośni. W latach pięćdziesiątych, po krótkim okresie „normalizacji”, kiedy duchowni uzyskiwali pozwolenia na budowę nowych świątyń, zaczęto utrudniać wnoszenie kościołów, a zbudowane nielegalnie kapliczki czy przydrożne krzyże milicja burzyła. Najgłośniejszym przypadkiem, kiedy władze najpierw wydały zgodę na budowę świątyni w 1957 r., a następnie w 1959 r. ją cofnęły, była Nowa Huta³⁷. W 1960 r. doszło do udanej próby usunięcia przez władze krzyża, który – jak się okazało – został umieszczony na terenie, gdzie miała powstać szkoła. Wywołało to dwudniowe zamieszki, w wyniku których aresztowano kilkadziesiąt osób. Dzięki osobistej interwencji biskupa Wojtyły, który zgodził się na przesunięcie miejsca budowy świątyni o kilkaset metrów i wybór proboszcza lojalnego wobec władz, spór załagodzone³⁸. Radio Watykańskie, opierając się na doniesieniach zagranicznych stacji radiowych i prasy, podało szczegółowy opis zajęć w Nowej Hucie. W konkluzji odniesiono się do prawdziwego oblicza władzy komunistycznej: „Nie szlachtę biła policja ludowa, ale biła biedny polski lud robotniczy, po którego stronie staje dziś każdy uczciwy człowiek. Po jego stronie staje przede wszystkim słuszość i sam Bóg. Atak na krzyż otoczony ludem ilustruje dobrze pokojowe nastawienie komunizmu i daje atut w rękę tym, co sądzą, że na obietnicach i przyrzeczeniach rządów komunistycznych nie da się nic zbudować, nawet Kościoła w Nowej Hucie”³⁹. Kilka dni później Radio Watykańskie, powołując się na agencję prasową Inter-Catholic, informowało słuchaczy o podobnych przypadkach w Olsztynie i Zielonej Górze (władze próbowały tam przejąć parafialny budynek i zamienić go w salę koncertową), kończąc retorycznym pytaniem: „Jaki interes mają komuniści w zakłócaniu tak przecież pożądanego spokoju wewnętrznego w Polsce?”⁴⁰. W 1961 r., podając wiadomości na temat zamieszek wokół budowy kościoła we wsi Przysucha w lipcu 1961 r.⁴¹, redakcja posłużyła się ironią, stwierdzając,

³⁵ *Ibidem*, s. 2–3.

³⁶ *Ibidem*, s. 4.

³⁷ A. Kozłowska, *Dwa dni z dziejów PRL. Wydarzenia z kwietnia 1960 r. w Nowej Hucie* [w:] *Stosunki między państwem a Kościołem rzymskokatolickim w czasach PRL*, red. A. Chojnowski, M. Kula, Warszawa 1998, s. 127–181.

³⁸ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego...*, s. 197.

³⁹ AIPN Kr, ASPRW, 165/15, Audycja z 30 IV 1960 r., b.p.

⁴⁰ AIPN Kr, ASPRW, 165/15, Audycja z 7 VI 1960 r., b.p.

⁴¹ Wzmiankowana w audycji sprawa dotyczy rozbiórki (przy udziale MO) częściowo wzniesionej już kaplicy we wsi Jamki koło Przysuchy, co miało miejsce w sierpniu 1958 i lipcu 1961 r. Nie należy łączyć tego wydarzenia z Przysuchą, ponieważ istnieją tam dwa kościoły, jeden z XVIII w., drugi zaczęto wznosić w latach osiemdziesiątych XX w. (zob.: B. Stanaszek, *Diecezja sandomierska w powojennej rzeczywistości politycznej w latach 1945–1967*, t. 1, *Problematyka personalno-organizacyjna*, Sandomierz 2006, s. 498, 554; R. Fidos, A. Zarychta-Wójcicka, *Przysucha i okolice. Przewodnik turystyczny*, Przysucha 2008, s. 25, 64).

że władze komunistyczne przy różnych okazjach „lubią reklamować rzekomą swobodę religijną w Polsce”⁴².

W marcu 1962 r. Radio Watykańskie informowało, że zachodnia prasa katolicka od miesięcy śledziła „pogarszającą się sytuację Kościoła w Polsce [...] pozbawionego zasadniczych wolności”⁴³. W audycji został omówiony artykuł z włoskiego czasopisma „Rotosei”. Autor tekstu pisał, że w Polsce teoretycznie jest wolność religijna, a przepełnione w niedziele kościoły zdają się to potwierdzać. Jednak jest to fasada, za którą kryje się proces rozszerzania ateizmu – władze zabraniają budowy kościołów lub nakazują rozebranie rozpoczętej budowy, zakazują stosowania w życiu społecznym i publicznym zasad i wartości chrześcijańskich. Stopniowe ograniczanie roli Kościoła autor nazwał polityką kropłomierza: „kropla po kropli dozującej ograniczenia i utrudnienia, by każde pociągnięcie z osobna wzięte wydało się raczej mało ważne, ale których łączny skutek na dalszą metę jest poważny”⁴⁴.

W lipcu 1962 r. SPRW informowała o ogromnych zaległościach podatkowych kościołów. W wyniku wprowadzenia skrajnie restrykcyjnych⁴⁵ przepisów podatkowych w 1959 r. z biegiem lat obciążenia fiskalne rosły, a Kościół stał się niewypłacalny. Dodatkowo, aby usprawnić ściąganie stale rosnących zaległości podatkowych⁴⁶, w lutym 1962 r. weszło w życie rozporządzenie zobowiązujące instytucje kościelne do prowadzenia ksiąg inwentarzowych, czyli spisów wszelkich przedmiotów do sprawowania kultu⁴⁷. Radio Watykańskie posłużyło się przykładem archidiecezji warszawskiej, odwołując się do kazania prymasa Wyszyńskiego, w którym opisywał on jej trudną sytuację finansową. W tej samej audycji SPRW powołała się na londyński „Dziennik Polski”. Pisano w nim o trwających na Ziemiach Zachodnich licytacjach własności księży (motorów, rowerów, mebli, zwierząt domowych). W ocenie SPRW takie posunięcia skutkowały poczuciem niepewności i niepokojem w społeczeństwie, utrudniały bowiem „zapuszczenie korzeni w odzyskaną ziemię” i nie były „w interesie państwa polskiego”. Władze przedkładały „rację walki ze społeczeństwem” nad „rację państwa”⁴⁸. W dalszej części audycji po raz kolejny rozgłoszonia watykańska polemizowała z radiem warszawskim, które „rzuca piasek w oczy opinii publicznej za granicą, opowiadając bajeczki o »Swobodzie Wyznań« w Polsce”⁴⁹. Autorkę pogadanki poddano miażdżącej krytyce, a rzekomą wolność religijną skwitowano następująco: „Kościółowi chce się odebrać wszelki głos w sprawach publicznych, wychowania, nauczania itd. Natomiast państwo uważa, że może decydować o wewnętrznych rządach w Kościele, o nauce religii, o tym, czego mają księża uczyć na ambonie itd. itd., jednym słowem państwo chce Kościół uczynić swoim niewolnikiem, by, jak przystało na państwo totalitarne i despotyczne, ono samo mogło nakazywać, co mają ludzie czynić, w co wierzyć, co myśleć, co uznawać za grzech, a co za cnotę itd.”⁵⁰.

⁴² AIPN Kr, ASPRW, 165/18, Audycja z 21 VIII 1961 r., b.p.

⁴³ AIPN Kr, ASPRW, 165/19, Audycja z 13 III 1962 r., s. 1–3.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 2.

⁴⁵ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce...*, s. 196.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 197.

⁴⁷ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego...*, s. 200–201.

⁴⁸ AIPN Kr, ASPRW, 165/20, Audycja z 3 VII 1962 r., s. 3.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 4.

Formą walki państwa z Kościołem i narzędziem służącym do rozbijania Kościoła katolickiego było wspieranie przez reżim organizacji społeczno-polityczno-religijnych lojalnych wobec władzy, np. Stowarzyszenia PAX, kierowanego przez Bolesława Piaseckiego, czy ruchu „księży patriotów”. Redakcja rozgłośni jednoznacznie oceniła te organizacje w audycji z marca 1963 r.: „Znaną jest rzeczą, że komunizm i ateizm w Polsce wysługuje się różnymi ludźmi pochodzącymi zwłaszcza spod znaku Paxu albo z obozu p. Frankowskiego, by informować Zachód niezgodnie z prawdą o sytuacji Kościoła w kraju”⁵¹. Redakcja z ironią nawiązała do wywiadu udzielonego holenderskiej gazecie przez Stanisława Rostworowskiego, który opisał „w barwach sielankowych życie Kościoła w naszym kraju”, po czym stwierdziła, że rozminięcie się z prawdą na taką skalę powoduje, że „poważniejsze czasopisma katolickie na Zachodzie prostują opinię publiczną, nie wchodząc w polemikę z p. Rostworowskim [...], bo polemiką z podobnymi ludźmi nie czują się zaszczytzeni. Przedstawiają tylko fakty i pozwalają im mówić za siebie”⁵². Dalszą część audycji poświęcono m.in. wielowątkowej antyreligijnej kampanii w Polsce, na podstawie artykułu opublikowanego w „La Civiltà Cattolica”. W tym „krótkim i wolnym streszczeniu”⁵³ głosu prasy zachodniej redakcja omówiła m.in. sprawozdanie z tajnej narady krajowej naczelników wojewódzkich wydziałów IV i wydziałów „C” z sierpnia 1963 r., dotyczącej pracy operacyjnej w parafiach, oraz wygłoszony na tej naradzie referat dyrektora Departamentu IV MSW, płk. Stanisława Morawskiego⁵⁴. Informowano słuchaczy o zadaniach zawartych w sprawozdaniu, m.in. o śledzeniu księży, rozpowszechnianiu plotek szkalujących ich dobre imię, kontrolowaniu szkół, których absolwenci częściej czuli powołanie kapłańskie, organizowaniu obowiązkowych imprez dla młodzieży w czasie przeznaczonym na nabożeństwa lub katechezę. Poruszając sprawę raportu Morawskiego, redakcja wskazała na zadania pionu IV do realizacji w parafiach, takie jak organizowanie sieci tzw. kontaktów obywatelskich, niezarejestrowanych jako tajni współpracownicy, oraz wykorzystywanie tajnych współpracowników do „hamowania i osłabiania zaleceń kurii”⁵⁵. Podsumowując ten wątek, redakcja stwierdziła, że „odradzanie UB musi wzbudzić niepokój w społeczeństwie, bo tej organizacji i tak wstyd przynoszącej każdemu krajowi komunistycznemu powierza się zadania już nie tylko niemoralne, ale wprost ohydne”⁵⁶.

W połowie lat sześćdziesiątych przygotowania do obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski⁵⁷, same obchody oraz konkurencyjne do nich uroczystości Tysiąclecia Państwa

⁵¹ AIPN Kr, ASPRW, 165/25, Audycja z 28 III 1965, s. 1.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, s. 5.

⁵⁴ Sprawozdanie z tej narady dotarło do prymasa Stefana Wyszyńskiego. 4 marca 1964 r. biskupat Polski w liście do Rady Ministrów zaprotestował przeciwko takim działaniom (*Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, wstęp, wybór dokumentów i red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 47; P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 2: *Lata 1960–1974*, Poznań 1995, s. 234–240, 267–270).

⁵⁵ AIPN Kr, ASPRW, 165/25, Audycja z 28 III 1965 r., s. 4, *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa...*, s. 47.

⁵⁶ AIPN Kr, ASPRW, 165/25, Audycja z 28 III 1965 r., s. 4.

⁵⁷ Zob.: *Millenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006.

Polskiego stały się główną osią konfrontacji między państwem a Kościołem⁵⁸. Pod koniec obrad Soboru Watykańskiego II i wobec zbliżającego się Milenium Chrztu Polski biskupi polscy wystosowali 56 listów do biskupów katolickich różnych krajów z zaproszeniem do udziału i modlitwy w obchodach milenijnych planowanych na 1966 r.⁵⁹. Wśród nich było *Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim*, które miało przynieść przełom we wzajemnych stosunkach polsko-niemieckich. W Orędziu zarysowano historię dziejów Polski i Niemiec, w której podkreślono pozytywne i negatywne strony tysiącletniego sąsiedztwa. W liście podjęto również kwestię granicy na Odrze i Nysie, by w końcu – w duchu chrześcijańskim i soborowym – wybaczyć oraz prosić o przebaczenie. Orędzie spotkało się początkowo z niezrozumieniem części społeczeństwa⁶⁰ i części duchowieństwa polskiego, natomiast ze strony rządu rozpoczęła się ostra, zmasowana akcja propagandowa przeciw episkopatowi, któremu list poczytano za zdradę stanu⁶¹. Dodatkowo treść orędzia nie została upubliczniona w ogólnopolskiej prasie natychmiast, ale z opóźnieniem, co sprzyjało propagandzie komunistycznej. 18 grudnia celowo zniekształcony tekst orędzia opublikowano w tygodniku „Forum”⁶². W połowie grudnia episkopat wystosował specjalny komunikat, w którym przekonywano o religijnym charakterze orędzia oraz potwierdzono stanowisko o nienaruszalności granic zachodnich Polski. 10 lutego Episkopat wystosował również list pasterski w związku z orędziem, podejmując w nim inicjatywę kardynała Bolesława Kominka⁶³. Z powodów cenzuralnych biskupi nie mieli możliwości odniesienia się do zarzutów w krajowych środkach masowego przekazu. Radio Watykańskie, wychodząc temu naprzeciw, przygotowało cykl audycji (w okresie od 23 stycznia do 13 lutego 1966 r.), w których szczegółowo omówiono genezę orędzia oraz motywy i warunki, które spowodowały jego napisanie. Redakcja wskazała: „Dają one klucz do zrozumienia myśli wspomnianego dokumentu”. W kolejnych audycjach odczytano jego treść: „Tekst podaliśmy w jak najdokładniejszym tłumaczeniu i opatrzyliśmy go marginesowym komentarzem, nawiązującym do ważniejszych zarzutów podnoszonych przeciw niemu w Polsce”⁶⁴.

Radio Watykańskie wielokrotnie wskazywało na hasła propagandy przeciw episkopatowi i polemizowało z nimi szczególnie po ogłoszeniu orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich. Reakcja polskiej prasy na treść listu, szczególnie prasy re-

⁵⁸ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego...*, s. 227.

⁵⁹ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce...*, s. 218.

⁶⁰ J.R. Sielezin, *Prasa wrocławska w walce z Kościołem w okresie Milenium chrztu Polski (1965–1966)* [w:] *Propaganda antykościelna w Polsce w latach 1945–1978*, red. S. Dąbrowski, B. Rogowska, Wrocław 2001, s. 192.

⁶¹ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego...*, s. 239.

⁶² R. Habielski, *Polityczna historia mediów...*, s. 264. „Forum” – niskonakładowy tygodnik wydawany od 1965r., publikował przedruki z prasy zagranicznej. Źródło: R. Habielski, *Polityczna historia mediów...*, s. 264.

⁶³ Ł. Kamiński, *Władze PRL i społeczeństwo wobec Orędzia biskupów polskich* [w:] *Wokół Orędzia. Kardynał Bolesław Kominek. Prekursor pojednania polsko-niemieckiego*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009, s. 136.

⁶⁴ Ostatni fragment listu odczytano 13 II 1966 r. (AIPN Kr, ASPRW, 165/ 27, Audycja z 13 i 15 II 1966 r., b.p.).

zimowej, była niezwykle gwałtowana i emocjonalna⁶⁵. Pierwsze zareagowało „Życie Warszawy” 10 grudnia 1965 r., kiedy jeszcze nie upowszechniono treści orędzia. Co ciekawe, w pierwotnym tekście redaktor naczelny „Życia Warszawy” Henryk Kotoński⁶⁶ pochwalał inicjatywę biskupów polskich i w zasadzie akceptował treść orędzia. Jednak wskutek nacisków Władysława Gomułki zrehabilitował artykuł na nowo i dokonał miazdzącej krytyki episkopatu polskiego⁶⁷. Tekst zawierał wszystkie zarzuty, które potem powielala prasa partyjna⁶⁸. 28 grudnia głos zabrało „Słowo Powszechne” PAX-u, jednakże zarzuty wysuwało wobec rządu i episkopatu niemieckiego, nie dostrzegając przewodniej idei orędzia – pojednania i dialogu⁶⁹. Do powyższych publikacji stanowczo odniosło się Radio Watykańskie, stwierdzając: „Propaganda antykatolicka rozpętana w dniu 10 grudnia, do której hasło dało osławione »Słowo Powszechne« i »Życie Warszawy« operowała jako największym atutem przeciw księżom biskupom rzekomym ustąpieniem przez nich z granicy na Odrze i Nysie. Nakaz atakowania Kościoła przez uderzenie w hierarchię nie pozwalał się liczyć z żadnymi względami, nawet na najistotniejsze interesy polskie”. Dalej redakcja wykazywała szkodliwość tych zarzutów, które były „wodą na młyn niemieckich rewizjonistów” oraz zastraszaniem ludności osiadłej na Ziemiach Zachodnich. Redakcja rozgłośni wspominała o istnieniu innych motywów walki propagandowej z zakresu polityki, lecz uznała, że „nie ma potrzeby [ich – N.J.] omawiać, bo przeciętny Polak zdaje sobie z nich sprawę aż nazbyt jasno”⁷⁰. Zarzuty te skomentowano w tak dobitny sposób, że warto zacytować w całości: „każdy rozsądny człowiek, do jakiegokolwiek obozu by nie należał, rozumie, że czas już przestać traktować polskie społeczeństwo jako naród tumanów, w który można wmówić wszystko, co się komu podoba. Czas by odnieść się do społeczeństwa z jakąś dozą poszanowania, a nie karmić go kłamstwem w dodatku tak naiwnym i nieuczciwym”⁷¹. Kościół, zaskoczony gwałtownym atakiem, wydał w połowie grudnia komunikat, w którym m.in. hierarchowie zapewnili, że nigdy nie zakwestionowali granicy na zachodzie Polski. W lutym zaś wystosowali list pasterski, w którym zaprotestowali przeciw oskarżeniom o zdradę w kwestii granic i dowodzili apolitycznego, religijnego charakteru orędzia. 17 marca „Trybuna Ludu” w łagodnym tonie ustosunkowała się do listu pasterskiego i nie stawiała już żadnych zarzutów, co sygnalizowało koniec antyoreędziowej walki⁷².

Nagonka propagandowa w związku z listem biskupów skierowana była na episkopat, a szczególnie na osobę prymasa Wyszyńskiego. Stanisław Dąbrowski pisze, że »Trybuna Ludu« była bardziej krytyczna w stosunku do hierarchii kościelnej niż oficjalne noty władz oraz że nieobce jej było stosowanie jawnego kłamstwa i ukrytych zafałszowań⁷³.

⁶⁵ S. Dąbrowski, *Orędzie biskupów polskich do niemieckich z 18 XI 1965 r. w interpretacji i ocenie centralnej prasy katolickiej i partyjnej* [w:] *Propaganda antykościelna w Polsce w latach 1945–1978*, red. S. Dąbrowski, B. Rogowska, Wrocław 2001, s. 9.

⁶⁶ Zob. T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991*, Warszawa 1991, s. 162.

⁶⁷ S. Dąbrowski, *Orędzie biskupów polskich...*, s. 10.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 18.

⁷⁰ AIPN Kr, ASPRW, 165/27, Audycja z 2 II 1966 r., b.p.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce...*, s. 232–233.

⁷³ S. Dąbrowski, *Orędzie biskupów polskich...*, s. 14.

Ten partyjny dziennik zarzucał prymasowi m.in. sympatię do Hitlera i nazistów. Wobec tych pomówień Radio Watykańskie pośrednio oskarżyło „Trybunę” o zniekształcenie myśli prymasa przez wrywanie zdań z kontekstu oraz wspomniało czasopismo teologiczne „Ateneum Kapłańskie”, którego redaktorem naczelnym w latach 1932–1939 był Stefan Wyszyński. Na jego łamach wypowiedział się on jednoznacznie negatywnie o nazizmie. W dalszym wywodzie w charakterystyczny ironizujący sposób redakcja przestrzegала komunistów, aby nie zapomnieli, kto w istocie był sojusznikiem Hitlera: „W naszym wypadku zapominają oni w sposób zgoła chorobliwy o tym, kto w okresie przedwojennym i w czasie wojny aż do czerwca 1941 stał lojalnie u boku Hitlera, pomagał mu w rozbiórce Polski jako jego sprzymierzeniec, piał peany na jego cześć, kto we Francji mówił do naszych robotników w r. 1939 i 40 *doucement camerade* [spokojnie, powoli towarzysze – przyp. N.J.] w warsztatach uzbrojenia, by pracować wolno, by Francja nie miała zbyt wiele środków obrony przeciw Hitlerowi? Chyba byłoby rozsądniej nie tykać tego tematu przez komunistów polskich, by nie przywołać na pamięć przeszłości niedawnej, jakżeż mało chluby przynoszącej komunistom, a tyle nieszczęść Polakom i całemu światu”⁷⁴.

Innym zarzutem, stawianym zarówno przez prasę paksowską, jak i rządową był zarzut o to, że prymas miesza się do polityki zagranicznej państwa. Poruszoną w orędziu kwestię polskich granic zachodnich partia i rząd odczytały jako złamanie monopolu władz w polityce zagranicznej⁷⁵. W odpowiedzi na zarzuty o mieszanie się do polityki i występowanie przeciw polskiej racji stanu Radio Watykańskie podjęło dłuższą polemikę. Najpierw redakcja przytoczyła w całości artykuł *Racja stanu a wolność religijna* z „Informations Catholiques Internationales”, jak podkreślono „czasopisma uchodzącego powszechnie za postępowe”, a następnie omówiono dokumenty kościelne, które zawierały zestaw zasad regulujących udział katolika w życiu politycznym. W konkluzji stwierdzono, że biskupi nie wyszli poza swoje duchowe kompetencje, które uprawniały ich do budowania pokoju w świetle chrześcijańskim, co wcale nie oznaczało uprawiania polityki. W ocenie redakcji w podejściu biskupów była śmiała myśl, że chrześcijańskie przebaczenie może być podwaliną trwałego pokoju między narodami. Jednocześnie podkreślono, że przebaczenie nie oznaczało rezygnacji z prawa uważania za „zbrodnię tego, co nią było”⁷⁶.

Wobec powyższych wydarzeń stosunki między państwem a Kościołem na przełomie lat 1965 i 1966 uległy dalszemu pogorszeniu⁷⁷. Redakcja Radia Watykańskiego zwróciła na to uwagę, mówiąc o pojawieniu się w prasie nowej rubryki poświęconej stosunkom kościelno-państwowym, które w zagranicznych dziennikach katolickich wysuwały się na pierwszy plan. Na początku stycznia redakcja dokładnie omówiła teksty z pism „L'Osservatore Romano”, „L'Avvenire d'Italia”, „La Croix”, poruszając w audycji m.in. takie sprawy jak odmówienie wydania paszportu prymasowi Wyszyńskiemu⁷⁸.

⁷⁴ AIPN Kr, ASPRW, 165/27, Audycja z 6 III 1966 r., b.p.

⁷⁵ J.R. Sielezin, *Prasa wrocławska w walce z Kościołem...*, s. 189.

⁷⁶ AIPN Kr, ASPRW, 165/27, Audycja z 13 III 1966 r., s. 4–5.

⁷⁷ A.L. Sowa, *Od Drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej...*, s. 187.

⁷⁸ Politykę paszportową PRL realizowało głównie Biuro Paszportów MSW. Oprócz literatury dotyczącej struktur aparatu bezpieczeństwa, zagadnienie to opisuje np. D. Stola, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989*, Warszawa 2012, s. 141–176.

Według „La Croix”, ta decyzja rządu zapoczątkowała kryzys w relacjach z Kościołem, „jakiego nie było od 1953 r.”⁷⁹.

Obchody Millenium Chrztu Polski rozpoczęto 13 kwietnia 1966 r. w Gnieźnie. W każdej stolicy diecezji uczestniczył w nich prymas⁸⁰. Główne uroczystości milenijne odbywały się 3 maja 1966 r. na Jasnej Górze, a najbardziej burzliwy przebieg miały obchody warszawskie⁸¹. W jednej z czerwcowych audycji 1966 r. Radio Watykańskie powołało się na dziennik „Il Tempo”, który zamieścił obszerną relację z gwałtownego przebiegu obchodów milenijnych w Warszawie. Władze zmobilizowały większą część aktywistów partyjnych, którzy stojąc naprzeciw katolickiego tłumu, wykrzykiwali hasła przeciwko Kościołowi. 26 czerwca podczas obchodów do akcji włączyła się również milicja, atakując maszerujących ludzi, co zapoczątkowało kilkugodzinne zamieszki w Warszawie – jak zauważa Antoni Dudek – największe od momentu protestów przeciw zlikwidowaniu pisma „Po Prostu” w roku 1957⁸². Radio Watykańskie odczytało tę szczegółową relację, dzięki czemu polscy słuchacze mogli dowiedzieć się o warunkach, w jakich odbywały się uroczystości milenijne. Przekaz był dość emocjonalny, cytowane w papieskiej rozgłośni „Il Tempo” zanotowało bowiem: „Od wielu lat nie pamiętają obserwatorzy tak energicznej i brutalnej interwencji milicji. Jedna kobieta i jedna dziewczynka, prawdopodobnie jej córka, zasłaniały się przed uderzeniami pałek milicyjnych. Demonstranci, w ogromnej większości młodzież, rozproszyli się, ale wkrótce zaczęli gromadzić się znów wołając: »Katolicy, łączmy się!« oraz skandując »Prymas, prymas!«, a w końcu: »Przebaczymy, przebaczymy!«”⁸³. Redakcja SPRW najwyraźniej uznała, że jej komentarz nie był już potrzebny. Informowano także o przebiegu uroczystości w Krakowie, opierając się na informacjach z prasy zagranicznej. Z uznaniem donosiła ona o dojrzałym narodzie polskim, który przez wiele lat kłamliwej propagandy oraz szykan nie uległ presji. Oceniono, że konfrontacja sił, której władze z okazji millenium chciały dokonać w społeczeństwie, wypadła na korzyść Kościoła⁸⁴.

Millenium wywołało zdumiewająco wielkie, w ocenie redakcji, zainteresowanie zagranicznej prasy Polską, jej historią i dziedzictwem kulturalnym. Sekcja Polska w audycjach podkreślała zalety (nie tylko te religijno-duchowe) płynące z Millenium: popularyzacja kultury i historii Polski w świecie, podkreślanie zasług Polski dla chrześcijaństwa, co miało swój praktyczny wymiar: „Weźmy dla przykładu choćby tylko Osservatore Romano, które co pewien czas zamieszcza artykuły z dziedziny polskiej sztuki religijnej. Ostatnio ukazał się ciepły artykuł pióra Gino Maggi o Henryku Sienkiewiczu. [...] Millenium, jako boczny produkt przyniosło wiele dobra krajowi, podobnie jak List Polskich Biskupów do episkopatu niemieckiego”⁸⁵.

Pod koniec lat sześćdziesiątych SPRW nawiązała ściślejszą współpracę z episkopatem Polski. W audycjach coraz częściej sprawy polskie omawiano na podstawie biuletynów

⁷⁹ AIPN Kr, ASPRW, 165/27, Audycja z 11 I 1966 r., s. 3.

⁸⁰ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego...*, s. 251.

⁸¹ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce...*, s. 243.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ AIPN Kr, ASPRW, 165/27, Audycja z 26 VI 1966 r., b.p.

⁸⁴ AIPN Kr, ASPRW, 165/27, Audycja z 10 V 1966 r., s. 1–2.

⁸⁵ *Ibidem*.

Biura Prasowego Episkopatu Polski i komunikatów z prawie każdej konferencji plenarnej. Również w latach siedemdziesiątych obraz stosunków państwo–Kościół przedstawiano słuchaczom właśnie zgodnie z dokumentami biskupimi oraz doniesieniami zachodnich agencji prasowych. W tym okresie głównymi zagadnieniami w obszarze spraw państwowo–kościelnych były wydarzenia związane z organizacją kościelną na Ziemiach Zachodnich i normalizacją wzajemnych stosunków, a także robotnicze protesty w grudniu 1970 i czerwcu 1976 r. oraz kwestie rodziny i wychowania. Radio Watykańskie nie odniosło się do wydarzeń z marca 1968 r., ograniczając się do lakonicznej informacji o deklaracji episkopatu Polski⁸⁶. Relacje i przekazywane wiadomości (np. agencyjne czy dokumenty Konferencji Episkopatu Polski) nie zawsze opatrzone były komentarzem odredakcyjnym, przybrały raczej charakter informacji dziennikarskiej, w której ocenę wydarzenia pozostawia się słuchaczowi.

Po przejściu sterów przez ekipę gierkowską premier Piotr Jaroszewicz w swoim *exposé* z grudnia 1970 r. wysunął hasło normalizacji stosunków z Kościołem⁸⁷. Jednym z jej elementów były gesty pojednawcze, wyciszenie propagandy antykościelnej, swoisty PR na forum publicznym, ale w praktyce za tymi gestami nie szły działania władz. Radio Watykańskie śledziło postępy tej „normalizacji”. O możliwych jej kierunkach i perspektywach w stosunkach państwo–Kościół 5 kwietnia 1971 r. rozmawiał o. Stefan Filipowicz z Jerzym Turowiczem (redaktorem naczelnym „Tygodnika Powszechnego”), którego zaproszono do Radia Watykańskiego przy okazji jego pobytu w Rzymie. Turowicz, pytany, w czym tkwi problem w relacjach państwowo–kościelnych i jak widzi kierunek rozwoju *modus vivendi*, odpowiedział, że przyczyny konfliktu i długotrwałego napięcia są w Polsce dobrze znane. Redaktor pytał również, czy uważa za słuszne i uzasadnione często powtarzane przekonanie o niemożności współistnienia Kościoła i socjalistycznego państwa. Turowicz uważał, że nie można przeciwstawiać Kościoła państwu. Twierdził, że Kościół powinien być wszędzie tam, gdzie jego wyznawcy. Zadaniem biskupów nie jest zmienianie ustrojów, ale praca nad zdrowiem moralnym, nad stosunkami między ludźmi, co każde państwo, niezależnie od ideologii powinno uznać za działanie pozytywne. Ojciec Filipowicz wspominał o rozpoczętych rozmowach między Kościołem i państwem oraz zapytał, jakie gość dostrzega tu perspektywy. Turowicz podkreślił, że problemy powinny być rozwiązane głównie na płaszczyźnie stosunków między episkopatem i rządem. Uważał, że pożyteczne byłoby nawiązanie kontaktu między rządem a Stolicą Apostolską, co „dałoby tej normalizacji stosunków między Kościołem i państwem w Polsce [...] swojego rodzaju gwarancję o charakterze międzynarodowym”⁸⁸.

W majowej audycji w 1971 r. rozgłośnia nadała komunikat Konferencji Episkopatu Polski, w którym biskupi, oceniając stan stosunków z państwem, stwierdzili, że władze wciąż działały jeszcze „według wytycznych z minionego okresu”⁸⁹, gdyż nadal nie było zgody na budowę nowych świątyń. Pierwszym gestem, który był zapowiedzią nowego etapu we wzajemnych stosunkach, było uregulowanie własności kościelnej na Ziemiach

⁸⁶ Redakcja krótko streściła deklarację, w której episkopat mówił o konieczności rozwiązywania problemów współczesnego świata drogą dialogu (AIPN Kr, ASPRW, 165/31, Audycja z 25 III 1968 r., b.p.).

⁸⁷ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce...*, s. 279.

⁸⁸ AIPN Kr, ASPRW, 165/38, Audycja z 5 IV 1971 r., b.p.

⁸⁹ AIPN Kr, ASPRW, 165/38, Audycja z 5 i 13 V 1971 r., b.p.

Zachodnich i Północnych. Na mocy ustawy z czerwca 1971 r. obiekty sakralne na tych terenach przeszły na własność Kościoła. Stało się to możliwe po podpisaniu w grudniu 1970 r. układu granicznego między PRL i NRD, w którym zagwarantowano nienaruszalność granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Z tej okazji w audycji z cyklu „Przegląd tygodnia” watykańskie radio zapoznało słuchaczy z treścią listu, jaki Prezydium Polskiego Stronnictwa Pracy za Granicą wysłało do niemieckiej partii CDU w sprawie podpisanego układu. W liście m.in. wyrażono nadzieję, że układ przyczyni się do ułożenia poprawnych stosunków między sąsiadującymi narodami i wystosowano apel do CDU, by zajęła przychylnie stanowisko w czasie debaty nad tym układem. Natomiast o ustawie poinformowano w czerwcowej audycji, wyjaśniając słuchaczom jej skutki prawne: na własność Kościoła miało przejść 4700 świątyń i 2000 innych budowli służących kultowi; wyłączone z ustawy zostały zaś grunty rolne rozparcelowane po wojnie między rolników lub przejęte przez państwo⁹⁰.

Do ratyfikacji układu granicznego doszło w maju 1972 r. Ciekawą w tym kontekście audycję nadało Radio Watykańskie 19 czerwca 1972 r. W czasie debaty nad ratyfikacją układu – jak nadała rozgłośnia – niemieccy parlamentarzyści zastanawiali się, czy będzie on krokiem w kierunku porozumienia i pojednania z narodem polskim czy też nie. Wtedy głos zabrał poseł socjalistyczny Friedrich Beerman. Fragmenty oświadczenia tego posła Radio Watykańskie podało za „Głosem Katolickim”⁹¹, a nawiązywały one do orędzia polskich biskupów: „Wielu z nas usunęło z pamięci i świadomości okropne wydarzenia, które działy się w Polsce pod znakiem swastyki... Uważam, że powinniśmy przyjąć do wewnętrznej świadomości cenne słowa biskupów polskich (wypowiedziane pod koniec soboru, a zawierające wyciągnięcie ręki do zgody w duchu wzajemnego przebaczenia) i prosić was, Polaków o przebaczenie. O przebaczenie, żeśmy w dniu 1 września 1939 tak niespodzianie wojnę zaczęli, nasze miasta i wioski z jednego nieba bombardowali i ostrzeliwali. O przebaczenie, żeśmy setki tysięcy waszych mieszkańców z ich domów i mieszkań wypędzili, by zrobić miejsce dla Niemców... [...] Nieznany żołnierzu polski, wybac nam i niechaj twój naród razem z tobą wybaczy zbrodnie, które Niemcy popełniali ongiś w Polsce. Przebaczymy i prosimy o przebaczenie. [...] Słowa te mogłyby nam wskazać drogę do wspólnej, jaśniejszej przyszłości, którą leżące przed nami układy torować będą. Bo układy te zabezpieczają definitywnie zachodnią granicę Polski, która była przez nas stale kwestionowana”⁹².

Po rozwiązaniu problemu własności kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych episkopat miał nadzieję na dalsze postępy normalizacji przez powołanie tam do życia stałej organizacji kościelnej⁹³. Leżało to w kompetencji Stolicy Apostolskiej. W 1971 r. wznowiono kontakty PRL–Watykan. W czerwcu 1972 r. Stolica Apostolska erygowała w Polsce nowe diecezje i zreorganizowała już istniejące. Na podstawie komunikatu z posiedzenia Konferencji Episkopatu Polski Radio Watykańskie informowało m.in.,

⁹⁰ AIPN Kr, ASPRW, 165/39, Audycja z 14 VI 1971 r., b.p.

⁹¹ „Głos Katolicki” – tygodnik Polskiej Misji Katolickiej we Francji, ukazujący się od 1959 r. Źródło: <http://www.glos-katolicki.eu/historia> (dostęp: 29 VI 2016).

⁹² AIPN Kr, ASPRW, 165/42, Audycja z 19 IV 1972 r., b.p.

⁹³ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce...*, s. 291; Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944–2007*, Poznań 2009, s. 192.

że hierarchowie z radością przyjęli decyzje Stolicy Apostolskiej w sprawie organizacji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych i wyrazili głęboką wdzięczność Ojcu Świętemu⁹⁴. 5 lipca 1972 r. na podstawie tego samego komunikatu zapoznano słuchaczy z odmienioną organizacją kościelną oraz z nowymi nominacjami biskupimi⁹⁵. W audycjach zwracano uwagę na duże zapotrzebowanie na kolejne parafie i kościoły na nowo powstających osiedlach. Kwestia ta było często powtarzaniem wątkiem w cytowanych przez Radio komunikatach episkopatu. Antoni Dudek zauważył: „Dozowanie liczby pozwoleń budowlanych było zatem nie tylko konsekwencją założeń ideologicznych, ale także planów dezintegracji Episkopatu”⁹⁶.

W latach siedemdziesiątych obserwowano wyraźny rozwój budownictwa sakralnego. Już w styczniu 1972 r. redakcja radia donosiła: „Od roku 1969 było już nieco łatwiej otrzymać pozwolenie na budowę, a od jesieni r. 1971 w wielu diecezjach sygnalizuje się konkretne osiągnięcia (Nowa Huta, Gdynia, Kalisz, Tęgorz i t.d.)”⁹⁷. W 1976 r. w dwóch audycjach zatytułowanych *Budowa kościołów w Polsce* informowano na podstawie komunikatu episkopatu o stanie budownictwa i zapotrzebowaniu na świątynie w diecezjach⁹⁸. Na 27 diecezji, które złożyły podania o pozwolenie na budowę 234 kościołów i 234 kaplic, tylko dziesięć z nich otrzymało pozwolenie na wybudowanie 14 świątyń, a siedem diecezji na budowę 9 kaplic⁹⁹. Choć w audycjach podkreślano, że buduje się szybko wiele nowych kościołów, to jednocześnie stwierdzano, że wciąż nie pokrywa to zapotrzebowania. W 1977 r. podano, że w diecezji poznańskiej w tym roku złożono 59 wniosków o zgodę na budowę obiektów kościelnych, a uzyskano pozwolenie tylko na rozbudowę kościoła w Poznaniu i wzniesienie jednego punktu katechetycznego¹⁰⁰. W diecezji krakowskiej na 100 wniosków uzyskano 10 pozwoleń¹⁰¹. W tym roku, jak i w kolejnym 1978 r. w audycjach podawano do wiadomości liczne informacje o nowo powstałych kościołach lub poświęceniu kamienia węgielnego pod budowę.

Budownictwo sakralne i kościelne było szczególnym polem konfliktu między władzami państwowymi a Kościołem w latach siedemdziesiątych¹⁰². Bardzo rzadkie wydawanie zezwoleń na budowę w okresie stalinizmu i w czasach gomułkowskich, a także wzrost liczby ludności i powstanie nowych osiedli mieszkaniowych bez kościołów spowodowało kumulację zapotrzebowania na obiekty sakralne i kościelne¹⁰³. Lansowana przez ekipę Gierka normalizacja stosunków z Kościołem nie miała wiele wspólnego z rzeczywistością, ale mimo utrudnień oraz szykan Kościół wywalczył więcej zgód na budowę niż przez uprzednich 25 lat: wzniesiono około 300 kościołów i prawie 100 kaplic¹⁰⁴.

⁹⁴ AIPN Kr, ASPRW, 165/42, Audycja z 29 VI 1972 r., b.p.

⁹⁵ AIPN Kr, ASPRW, 165/42, Audycja z 5 VII 1972 r., b.p.

⁹⁶ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce...*, s. 312.

⁹⁷ AIPN Kr, ASPRW, 165/40, Audycja z 25 I 1972 r., b.p.

⁹⁸ Zob. np.: AIPN Kr, ASPRW, 165/56, Audycje z 28 XI 1976 r., 1 XII 1976 r., 19 XII 1976 r.

⁹⁹ AIPN Kr, ASPRW, 165/56, Audycja z 1 XII 1976 r., b.p.

¹⁰⁰ AIPN Kr, ASPRW, 165/60, Audycja z 10 X 1977 r., b.p.

¹⁰¹ AIPN Kr, ASPRW, 165/60, Audycja z 2 XI 1977 r., b.p.

¹⁰² R. Gryz, *Między liberalizacją a dezintegracją. Stosunki państwo-Kościół w latach siedemdziesiątych* [w:] *Stosunki państwo-Kościół w Polsce 1944–2010*, Kraków 2013, s. 84.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 85.

Równie ważną kwestią było wychowanie młodzieży. Episkopat zdecydowanie występował o prawa katolików, które wykraczały poza sferę ściśle kościelną¹⁰⁵. Wskazywał, że przesycenie światopoglądem marksistowskim, serwowanym w szkole, było istotnym zagrożeniem dla wiary. W marcu 1971 r. Radio Watykańskie odczytało list pasterski episkopatu w „obronie zagrożonego bytu narodu”¹⁰⁶, w którym hierarchowie poddali krytyce politykę socjalną państwa i ustawę z 1956 r. legalizującą aborcję. W tym samym miesiącu rozgłosiła cytowała fragmenty homilii kardynała Wojtyły, w której zwracał on uwagę, że praca Kościoła w Polsce jest ukierunkowana na „podtrzymanie życia naszego Narodu. Wiemy dobrze, że źródłem tego życia jest małżeństwo i rodzina”¹⁰⁷. W 1972 r. biskupi zwracali uwagę na alkoholizm, który „stanowi już problem społeczny i zagraża zdrowiu narodu”¹⁰⁸. Episkopat coraz częściej zabierał głos w sprawach społecznych. W lutym 1977 r. papiaska rozgłoszenia zapoznała słuchaczy z treścią komunikatu z posiedzenia Konferencji Episkopatu Polski, który wyrażał swój niepokój wobec zjawiska spadku urodzeń i rosnącej liczby rozwodów. Zwiększenie przyrostu naturalnego, przestrzeganie moralności chrześcijańskiej, obrona małżeństwa i nienarodzonych dzieci były najważniejszymi – jak uznali biskupi – zadaniami pastersko-społecznymi na najbliższą przyszłość¹⁰⁹.

Kościół domagał się, zresztą nie po raz pierwszy, poszanowania praw człowieka. Widać to było szczególnie w odniesieniu do wydarzeń z grudnia 1970 i czerwca 1976 r. Potępiano przemoc, nawoływano do zachowania spokoju¹¹⁰. Radio Watykańskie nadawało: „Dla pokojowego i niezależnego życia narodu – czytamy w liście biskupów polskich – należy zagwarantować następujące prawa: wolność sumienia i wyznania, w oparciu o całkowitą normalizację stosunków między państwem a Kościołem, prawo narodu do swobodnego rozwijania kultury chrześcijańskiej, sprawiedliwość społeczną, pozwalającą zadośćuczynić słusznym wymaganiom kraju, swobodę wypowiedzania się i prawdziwej informacji i wreszcie, prawo wszystkich rodzin do przyzwoitych warunków życia”¹¹¹. Ostrzejszym tonem wypowiedział się episkopat w kwestii wydarzeń z czerwca 1976 r. Prymas Wyszyński – jak informowało Radio Watykańskie – wezwał rząd do łagodniejszego traktowania strajkujących przeciw czerwcowej podwyżce, a w liście do władz domagał się zakończenia przesłuchań, aresztowań i dochodzeń, „które jedynie osłabiają autorytet władzy”¹¹². SPRW, omawiając komunikat z Konferencji Episkopatu, stwierdziła, że polscy biskupi „wypowiedzieli się zdecydowanie w obronie uwięzionych robotników” i domagali się m.in. zwolnienia uwięzionych, przywrócenia im pozycji społecznej i ukrócenia represji¹¹³. Redakcja podkreśliła, że nie tylko polscy biskupi stają w obronie robotników. Twierdzono, że nie może to być traktowane jako mieszanie się

¹⁰⁵ Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944–2007...*, s. 186.

¹⁰⁶ AIPN Kr, ASPRW, 165/38, Audycja z 19 i 20 III 1971 r., b.p.

¹⁰⁷ AIPN Kr, ASPRW, 165/38, Audycja z 22 III 1971 r., b.p.

¹⁰⁸ AIPN Kr, ASPRW, 165/41, Audycja z 21 II 1972 r., b.p.

¹⁰⁹ AIPN Kr, ASPRW, 165/57, Audycja z 21 II 1977 r., s. 1–3.

¹¹⁰ AIPN Kr, ASPRW, 165/37, Audycja z 8 i 29 I 1971 r., b.p.

¹¹¹ AIPN Kr, ASPRW, 165/37, Audycja z 1 I 1971 r., b.p.

¹¹² AIPN Kr, ASPRW, 165/55, Audycja z 27 VIII 1976 r., b.p.

¹¹³ Zob. J. Eisler, *Polskie miesiące czyli kryzys(y) w PRL*, Warszawa 2008, s. 161.

w politykę, lecz jako obowiązek Kościoła, „który swoją postawą pokazuje światu, że nie jest obojętny na krzywdę, jaka dzieje się pewnym klasom czy grupom społecznym”¹¹⁴.

1 grudnia 1977 r. doszło do spotkania papieża Pawła VI z Edwardem Gierkiem. Radio Watykańskie uznało to za trzecie co do ważności wydarzenie 1977 r., obok piątego synodu biskupów oraz wizyty prymasa i biskupów polskich w Rzymie. Streszczono przemówienie Edwarda Gierka oraz papieża. W swojej przemowie pierwszy sekretarz zaznaczył zgodność ocen z papieżem zarówno w sprawach międzynarodowych, jak i obustronnych, pozytywnych – w jego ocenie – stosunków. Zacytowano słowa Gierka: „Między Kościołem i państwem nie ma sytuacji konfliktowej. Chcemy działać wspólnie celem realizacji wielkich przedsięwzięć narodowych”¹¹⁵. Przywołano również słowa papieża, który mówił: „Kościół katolicki nie prosi o przywileje dla siebie, lecz jedynie o prawo, by mógł pozostać sobą, i o to, aby mógł bez przeszkód rozwijać sobie właściwą działalność, zgodnie ze swą istotą i ze swoją misją”¹¹⁶. Paweł VI podkreślił też pozytywny rozwój stosunków między Stolicą Apostolską i Polską. Miesiąc wcześniej, 29 października 1977 r., doszło do spotkania Gierka z prymasem Wyszyńskim¹¹⁷, o czym Radio Watykańskie poinformowało, zapoznając słuchaczy z komunikatem Konferencji Plenarnej Episkopatu. Biskupi ocenili, że spotkanie miało „doniosłe znaczenie i może się przyczynić do pogłębienia pokoju społecznego w Ojczyźnie”¹¹⁸, a sprawę „normalizacji stosunków” uznali za najważniejszą kwestię we wzajemnych relacjach. W lutym 1978 r. redakcja rozgłośni nadała audycję *Kościół a państwo w Polsce. Możliwości dialogu i współpracy*¹¹⁹, w której przybliżono słuchaczom ocenę opisanych wydarzeń zamieszczoną w prasie krajowej i zagranicznej. Według czasopism, doniosłe znaczenie miały oba wydarzenia, a zwłaszcza wizyta Gierka w Rzymie, będąca krokiem naprzód w rozwoju stosunków między władzą w Polsce a Kościołem i Stolicą Apostolską¹²⁰. Redakcja przypomniała również główne postulaty episkopatu wobec władz: nadanie Kościołowi statusu osoby prawnej, zagwarantowanie praw i wolności konstytucyjnych, dostępu do środków przekazu, rozwoju katolickich organizacji młodzieżowych. Władze te postulaty zignorowały¹²¹. W latach rządów Gierka deklarowano z jednej strony normalizację stosunków, z drugiej rządzący prowadzili antykościelne działania, co Antoni Dudek nazwał „lawiowaniem ekipy Gierka”¹²². Choć nie nastąpił przełom, to sytuacja Kościoła się poprawiła (np. w kwestii budownictwa), a część spornych problemów rozwiązano¹²³.

Wybór kardynała Karola Wojtyły na papieża wywołał w społeczeństwie polskim niezmierną radość i zrodził ogromne nadzieje, wśród władz zaś – szok, niedowierza-

¹¹⁴ AIPN Kr, ASPRW, 165/56, Audycja z 15 IX 1976 r., b.p.

¹¹⁵ AIPN Kr, ASPRW, 165/60, Audycja z 1 XII 1977 r., s. 5.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 3.

¹¹⁷ P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 3: *Lata 1975–1989*, Pelplin 1996, s. 41.

¹¹⁸ AIPN Kr, ASPRW, 165/60, Audycja z 16 XII 1977 r., s. 2.

¹¹⁹ AIPN Kr, ASPRW, 165/61, Audycja z 15 II 1978 r., s. 1.

¹²⁰ *Ibidem*, s. 3.

¹²¹ W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–2005*, Warszawa 2006, s. 347.

¹²² A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce...*, s. 311, R. Gryz, *Między liberalizacją a dezintegracją...*, s. 92.

¹²³ R. Gryz, *Między liberalizacją a dezintegracją...*

nie i przerażenie. W kręgach partyjnych przez dłuższy czas nie zdawano sobie sprawy z konsekwencji wyboru kardynałów¹²⁴. Szybko się okazało, że kolejną bolączką władz państwowych stała się planowana pierwsza wizyta Jana Pawła II w Polsce. Postawione przed faktem dokonanym, próbowały negocjować chociaż termin pielgrzymki papieża, ostatecznie ustalony na 2–10 czerwca 1979 r. Polska sekcja Radia Watykańskiego postrzegając pielgrzymkę przede wszystkim jako wydarzenie religijne, dlatego też nie podejmowano wątków dotyczących stosunków państwo–kościelnych. Redakcja na bieżąco informowała słuchaczy o kolejnych etapach wizyty: przedstawiano plan każdego dnia pielgrzymki papieskiej, dokładnie streszczano jej przebieg w kolejnych dniach, nadawano fragmenty przemówień. Podkreślano religijno-patriotyczny charakter pielgrzymki, ogromne przeżycia zarówno papieża, jak i Polaków, wyjątkową atmosferę spotkań pielgrzymów z Janem Pawłem II oraz ogromną liczbę gromadzących się ludzi. Opierając się na danych od dyrekcji Radia Watykańskiego i zagranicznych agencji prasowych, podkreślano, że np. w Nowym Targu w spotkaniu z papieżem uczestniczyło od 1,5 do 2 mln osób¹²⁵, w Oświęcimiu – 1 mln¹²⁶, a w Krakowie – 3 mln¹²⁷. Sekcja Polska Radia Watykańskiego codziennie prowadziła trzy programy (o 14.15, 16.15 i 21.15), a przez cały okres trwania wizyty przeprowadziła 22 transmisje bezpośrednie¹²⁸. Ze względu na ograniczony czas audycji redakcja nie mogła nadać słuchaczom wszystkich przemówień, dlatego podjęto decyzję o cyklicznych audycjach z fragmentami przemówień papieskich z wizyty emitowanych w lipcu i sierpniu.

Reakcja władz państwowych wobec wizyty Jana Pawła II była dwojaka. Z jednej strony, oficjalne kontakty były poprawne, o czym świadczy np. komunikat ze spotkania Gierka z prymasem Wyszyńskim, nadany w Radiu Watykańskim 29 maja 1979 r., w którym padały zapewnienia ze strony władz o serdecznym przyjęciu papieża i pomyslnym rozwoju stosunków państwo–kościelnych¹²⁹. Z drugiej, nadal prowadzono działania zwalczające Kościół (wysoka aktywność SB¹³⁰, pomawianie biskupów o rozpowszechnianie kłamstw, powoływanie alumnów do wojska¹³¹ itp.), zniechęcające pielgrzymów do udziału w spotkaniach z papieżem (fałszywe informacje o problemach komunikacyjnych, niebezpieczeństwach związanych z udziałem w tłumnych uroczystościach¹³²), pomniejszające znaczenie pielgrzymki (np. przez cenzurowanie papieskich przemówień¹³³ czy manipulowanie obrazem z bezpośrednich transmisji telewizyjnych¹³⁴).

¹²⁴ R. Łatka, *Stosunki państwo–Kościół w latach osiemdziesiątych w kontekście wizyt Jana Pawła II w Krakowie* [w:] *Stosunki państwo–Kościół w Polsce 1944–2010*, Kraków 2013, s. 94.

¹²⁵ AIPN Kr, ASPRW, 165/66, Audycja z 8 VI 1979 r., b.p.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ AIPN Kr, ASPRW, 165/66, Audycja z 10 VI 1979 r., b.p.

¹²⁸ AIPN Kr, ASPRW, 165/66, Audycja z 7 i 11 VI 1979 r., b.p.

¹²⁹ AIPN Kr, ASPRW, 165/66, Audycja z 29 V 1979 r., b.p.

¹³⁰ R. Łatka, *Stosunki państwo–Kościół...*, s. 96.

¹³¹ P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 3: *Lata 1975–1989...*, s. 127.

¹³² P. Zuchniewicz, *Papież nadziei. 25-lecie Pierwszej Pielgrzymki*, Kraków 2004, s. 18.

¹³³ P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 3: *Lata 1975–1989...*, s. 127.

¹³⁴ A. Dziurok i in., *Od niepodległości do niepodległości...*, s. 394.

Wizyta Jana Pawła II w PRL okazała się sukcesem Kościoła (którego pozycja względem władz państwowych wzrosła)¹³⁵, pamiętnym wydarzeniem dla Kościoła i państwa oraz odrodziła ludzi, przyczyniając się do wydarzeń z roku 1980¹³⁶.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na działania Sekcji Polskiej Radia Watykańskiego mające na celu wspomaganie polskiego Kościoła w walce z polityką laicyzacji i ateizacji państwa, która była prowadzona w zasadzie przez cały omawiany okres. Komunistyczny reżim dążył do uformowania nowego modelu społeczeństwa zgodnie ze swoją ideologią, którą forsowano zwłaszcza w szkolnictwie¹³⁷. Wobec coraz bardziej natarczywej ateizacji i laicyzacji życia oraz rugowania religii ze szkół publicznych redakcja Radia Watykańskiego nie pozostawała bierna. Uświadamianiu i informowaniu słuchaczy znakomicie służyło nie tylko odczytywanie komentarzy prasy zachodniej oraz emigracyjnej i obrona episkopatu. Redakcja rozgłośni miała świadomość tego, że w obliczu antyreligijnej polityki wyznaniowej w kraju konieczne jest wprowadzenie regularnego kursu apologetycznego i katechetycznego. Doksztalcanie religijno-patriotyczne stało się – oprócz informowania – najpilniejszym zadaniem Sekcji Polskiej Radia Watykańskiego¹³⁸. Dlatego też w latach pięćdziesiątych, a także później gros czasu antenowego poświęcono pogadankom biblijnym, teologicznym i historycznym. W celu ubogacenia oferty ks. Józef Warszawski udał się w 1952 r. do londyńskiego radia BBC, aby nawiązać współpracę z polskimi księżmi i profesorami (np. ks. Janem Przybyszem, ks. Jędrzejem Godowskim, Jędrzejem Giertychem) oraz zdobyć gotowe audycje o tematyce religijnej¹³⁹. Audycje te były powtarzane też w latach następnych. Od 1957 r. o. Józef Chechelski, kierownik SPRW, filozof, dbał o wyjaśnienie wielu problemów trapiących katolików, którym przyszło zmierzyć się z komunistyczną rzeczywistością¹⁴⁰. Przeciwdziałać zwiększonej laicyzacji miał też zainicjowany w kraju przez prymasa Wyszyńskiego program Wielkiej Nowenny, czyli przygotowania do Millenium Chrztu Polski, rozłożone na dziewięć lat od 1957 r. do 1965 r. Sekcja Polska Radia Watykańskiego wspomagała polski Kościół, nadając cykl kursowy religii skupiający się na tematach podejmowanych podczas Wielkiej Nowenny. W początkach lat sześćdziesiątych rozpoczęto cykl cotygodniowych audycji „Czytamy Pismo Święte” oraz pogadanki o charakterze biblijnym „Przygotowanie ascetyczno-liturgiczne do niedziel i świąt”. W latach siedemdziesiątych zaś, wobec poruszonej kwestii granicy i zachodnio-północnych terenów Polski, a także nowej organizacji kościelnej na tym obszarze, Radio Watykańskie przygotowało cykl audycji profesora Władysława Kujawskiego „Nowo utworzone diecezje na ziemiach zachodnich i północnych”, przypominających dzieje poszczególnych diecezji¹⁴¹. SPRW dbała także o wychowanie młodzieży w duchu religijnym. W tym celu nadawano pogadanki na tematy wychowawcze, np. o tzw. wolnej miłości. Wiele

¹³⁵ R. Łatka, *Stosunki państwo-Kościół...*, s. 96.

¹³⁶ J. Żaryn, *Kościół w PRL*, Warszawa 2004, s. 115.

¹³⁷ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953–1956*, Warszawa 2008, s. 234.

¹³⁸ L. Grzebień, *Złoty jubileusz Sekcji...*, s. 27.

¹³⁹ L. Grzebień, *Sekcja Polska Radia...*, s. 91.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 112.

¹⁴¹ Zob. np.: AIPN Kr, ASPRW, 165/42, Audycja z 26 VII 1972 r., b.p.

konferencji poświęcono wychowaniu w rodzinie czy duszpasterstwie rodzin. Wprowadzono też cykl audycji „Wakacje z Bogiem”.

W audycjach Sekcji Polskiej Radia Watykańskiego, pośród wielu informacji i poruszanych tematów, można wydobyć treści składające się na obraz stosunków państwo–kościelnych. Przez cały omawiany okres władzy komunistycznej nie po drodze było z Kościołem katolickim – walczyła z nim o rząd dusz, próbowała go zepchnąć na margines społeczny, a także rozbić od wewnątrz. Walka z religią i Kościołem katolickim, oparta na doktrynie rozdziału Kościoła od państwa oraz ateistycznej ideologii, prowadzona była różnymi sposobami i z różnym nasileniem¹⁴². Sekcja Polska Radia Watykańskiego, realizując ogólne zadanie RW dotyczące informowania opinii publicznej o sytuacji Kościoła na świecie, na bieżąco zaznajamiała słuchaczy z ważniejszymi wydarzeniami, które m.in. kształtowały stosunki państwo–Kościół w PRL. W audycjach redaktorzy powoływali się na wiadomości agencji prasowych, prasę zagraniczną i emigracyjną. Prezentowali stanowisko zachodniej opinii publicznej wobec sytuacji Kościoła w Polsce. Tym samym SPRW stała się ośrodkiem dostarczającym Polakom niezależnej, nieocenzurowanej informacji o życiu Kościoła Rzymskokatolickiego zarówno na świecie, jak i przede wszystkim w kraju. W okresie wzmożonej walki przeciw Kościołowi i episkopatowi w latach sześćdziesiątych redakcja aktywnie stawiała w ich obronie. Nie stroniła od komentarzy podawanych w emocjonalnym, ostrzejszym tonie, demaskując komunistyczną rzeczywistość, jak choćby brak wolności religijnej. Polscy biskupi w okresie trwania Soboru Watykańskiego II aktywnie uczestniczyli w jego obradach, a przy okazji odwiedzali polską redakcję RW, przemawiając przed mikrofonami. Nie mając dostępu do mediów krajowych, posłużyli się Radiem Watykańskim, dzięki któremu bez przeszkód mogli zwrócić się do wiernych¹⁴³.

W dekadzie gierkowskiej zmieniła się taktyka władz wobec Kościoła, którego rola znacznie wzrosła. Po kryzysach politycznych z 1970 i 1976 r. władze potrzebowały spokoju społecznego, a mogło do tego doprowadzić polepszenie stosunków państwo–Kościół¹⁴⁴. Również biskupi byli powściągliwi – zajmowali umiarkowane i wyważone stanowisko wobec wydarzeń w kraju, co pomagało w łagodzeniu nastrojów społecznych i przełamaniu napięć w stosunkach z władzą¹⁴⁵. Przełożyło się to także na audycje Radia Watykańskiego, w których w przeciwieństwie do lat wcześniejszych trudno dostrzec ostrą krytykę władz w Warszawie. Po zacieśnieniu kontaktów SPRW z episkopatem Polski stosunki państwo–Kościół prezentowano na antenie RW na podstawie biuletynów i komunikatów Konferencji Episkopatu Polski. Czerpanie informacji dotyczących polskiego Kościoła w latach siedemdziesiątych z tych dokumentów powodowało, że Radio Watykańskie stało się „głosem” biskupów, który docierał w ten sposób do wiernych nie tylko z ambony. Jednocześnie wprowadzenie do audycji komunikatów Konferencji Plenarnych Episkopatu w dużej mierze wyeliminowało komentarz odredakcyjny.

W odpowiedzi na bieżącą sytuację Kościoła w Polsce Sekcja Polska Radia Watykań-

¹⁴² A. Dziurok, *Wstęp* [w:] *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, wstęp, wybór dokumentów i red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 17–18.

¹⁴³ J. Polak, *Głos papieża po polsku...*

¹⁴⁴ J. Eisler, *Polskie miesiaca czyli kryzys(y) w PRL...*, s. 151.

¹⁴⁵ *Ibidem*, s. 151–157.

skiego przygotowywała cykle tematycznych audycji i pogadanek, m.in. katechetycznych, wychowawczych bądź dotyczących wybranego zagadnienia. W obliczu braku niezależnych mediów i prasy katolickiej w PRL służyć miały one dokształcaniu religijnemu słuchaczy i wzbogaceniu ich wiedzy, zaspokajając zapotrzebowanie na treści religijno-społeczne.

Niniejszy artykuł nie wyczerpuje analizowanego zagadnienia, które wymaga dalszych, pogłębionych studiów i wykorzystania źródeł z archiwum Radia Watykańskiego w Rzymie oraz źródeł o proveniencji kościelnej, szczególnie jezuickiej, gdyż pieczę nad papieską rozgłośnią od początku sprawują jezuici. Należałoby przyjrzeć się dokładnie sposobowi pozyskiwania informacji przez redakcję, procedurze ich weryfikacji i kryteriom selekcji. Pojawia się pytanie o linię programowo-polityczną sekcji oraz o kwestie cenzury i autocenzury. Warto przyjrzeć się składowi osobowemu redakcji i jego zmianom, a także wpływowi tych zmian na kształt audycji. Ważnym zagadnieniem jest spójność całej rozgłośni i autonomia poszczególnych sekcji. Czy istniał ogólny program Radia Watykańskiego tłumaczony na różne języki? Jaki stopień samodzielności miał kierownik sekcji, a na ile podlegał wytycznym z góry? Jakie było miejsce sekcji polskiej w Radiu Watykańskim? Dokładniejszej analizie można poddać współpracę SPRW z Biurem Konferencji Episkopatu Polski i ewentualną zależność rozgłośni od Episkopatu. Interesującym aspektem mogłoby być zbadanie słuchalności audycji w kraju (kto słuchał, jakich audycji, za co je ceniono) i ich wpływu na Kościół w Polsce, zarówno na hierarchów, jak i szeregowych duchownych, a także wiernych świeckich. Należałoby również sprawdzić odbiór audycji przez władze PRL, w tym nasłuch, reakcje, zagłuszanie. Do odpowiedzi na te pytania badawcze zamierzam – oprócz dotychczas zebranych materiałów i m.in. wspomnianych wcześniej archiwów – wykorzystać także relacje osób duchownych oraz świeckich, które pracowały w Sekcji Polskiej Radia Watykańskiego, a szczególnie żyjących kierowników Sekcji: o. Stefana Filipowicza i o. Floriana Pełki.

Słowa kluczowe: Radio Watykańskie, Sekcja Polska Radia Watykańskiego, stosunki państwo-Kościół, PRL, episkopat, komunizm, media, „L'Osservatore Romano”

Natalia Jakubowska – doktorantka w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, prowadzi badania nad historią Sekcji Polskiej Radia Watykańskiego; nauczyciel historii, autorka publikacji: *Studenckie pismo bezdebitowe „CDN” (1982–1986/1987)* [w:] *Opozycja i opór społeczny w Polsce po 1956 roku*, red. T. Kozłowski, J. Ołaszek, t. 1 (2011); *Rzeczywistość stanu wojennego oczami studentów*, „Pamięć i Przyszłość” 2011, nr 4(14); *Między Usznią a Domaniewem. Przesiedleńcy z Kresów Wschodnich osiedleni na Ziemiach Zachodnich*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, Ośrodek Pamięć i Przyszłość, 2014, R. IV.

Vatican radio towards the state-Church relations in People's Republic of Poland in 1957–1979

Vatican Radio (RW) is tasked with providing information about the activities of the Pope and the Holy See, as well as the situations of Churches worldwide. The Polish Section of the Vatican Radio (SPRW) implemented these tasks, and among the many topics and information presented on the RW waves it also commented on issues related to State-Church relations in Poland. The aim of the article is to look in more detail, among others, on whether and how the SPRW presented the PRL state-Church relations during the period of 1957–1979. While presenting this topic, in the 60s, the SPRW usually drew from the opinions of the western press and foreign press agencies, and in the 70s primarily from the communications of the Polish Episcopacy Conferences. The SPRW informed its listeners about the most important issues affecting State-Church relations - among others, about the lack of religious freedom in PRL, persecution of the clergy, lack of permission for sacral buildings, efforts made by the Church for allowing it freedom in its actions and respecting human rights and the rights of Polish citizens by the PRL government. The SPRW defended the Polish clergy. Additionally, for the Polish people, the SPRW was the main source of uncensored information about the situation of the Church; not only worldwide, but primarily in Poland. The SPRW aired a series of educational programmes to counteract the attempts of secularisation of the society by the Communist government. The election of Karol Wojtyła as Pope contributed to the growth of the role of the Church in Poland, and made the SPRW face new challenges. It had its unparalleled contribution in accompanying the Pope during his pilgrimages and providing Polish listeners with the latest information not presented in the state media.

Key words: Vatican Radio, Polish Section of the Vatican Radio, state-Church relations, PRL, episcopacy, Communism, media, “L'Osservatore Romano”